

'דור הפלגה': הפילוג בקיבוץ המאוחד בעיני זיכרון שסוע

אביטל גינת

מאמר זה מבקש לבחון את ההשפעות מרחיקות הלכת של הפילוג בקיבוץ המאוחד (להלן: הפילוג), הזכור בציבור הישראלי כאלים במיוחד ואף קורע משפחות,¹ וכמשבר שממנו לא הצליחה התנועה להיחלץ.² בתוך כך אנסה לברוק האם אכן מניעים פוליטיים הם שהביאו לו, או שמא היה זה תוצר של תהליך אחר שהתרחש על רקע השנים הסוערות של מדינת ישראל הצעירה. מחקרים שנכתבו בעבר על הפילוג 'נעצרו' בשנות השמונים של המאה העשרים, ובנוסף – טרם נכתבו מחקרים 'מלמטה', על חוויותיהם של חברי הקיבוץ המתפלגים. ספרות המחקר בנושא נכתבה ברובה על ידי מנהיגות התנועה ופעילים מרכזיים בקיבוצים המתפלגים, שביקשו להצדיק בדיעבד את הפילוג.³ יש פער גדול בין כתיבה אפולוגטית זו, שנשמרה בספרות המחקר, לבין תחושותיהם של חברי הקיבוצים עצמם והתמודדותם עם ההחלטה על הפילוג, כפי שהן עולות ממכתבים ומאמרים שפורסמו במהלכו וזמן קצר לאחר שהסתיים. ברור מעל לכל ספק שמדובר היה בהחלטה שרכים מהחברים התייסרו בגינה כל חייהם.

1 עמיה ליבליך, **קיבוץ מקום**, תל אביב 1986.

2 אפרת קנטור, **בעצמם הם כותבים להם שיר: עיצוב הזיכרון הקולקטיבי בקיבוץ המאוחד, 1948–1978**, קריית שדה בוקר 2007.

3 מלבד מחקרים של מנהיגות התנועה, המחקרים המרכזיים על הפילוג נכתבו על ידי חברים משכבת ההנהגה בקיבוצים המתפלגים: יוסי אסף הוא איש חינוך ששימש כמנהל סמינר הקיבוצים וגם כמזכיר קיבוץ, בית השיטה, שבפילוג עזבו אותו כמחצית מחבריו, תומכי מפא"י, שעברו ברובם לאילת השחר. חיים הדרי מגבת היה פעיל בפילוג בקיבוץ, גבת, ועבר ליפעת. הוא חיבר ספר זיכרונות על כך: חיים הדרי, **הפילוג בגבת**, גבת 1993. ברוך כנרי, חבר קיבוץ מחניים וחוקר ביד טבנקין, כונה בידי זאב צהור 'איש הקבה' (הקיבוץ המאוחד) שנמנה שנים על חוקרי החצר ביד טבנקין. זאב צהור, 'האדמו"ר מאפעל', ישראל, 5 (2004), עמ' 211.

רוב המחקר הקיים העוסק בתנועה הקיבוצית מנסה להסביר את הירידה המתמשכת במעמדה. לאורך השנים נתפסו הקיבוצים כהתגשמות האידיאולוגיה הציונית:⁴ המוסדות סייעו במימון התיישבותם, ובתמורה הם סיפקו את הכוח האנושי.⁵ היו לכך ביטויים כלכליים ופוליטיים,⁶ ובהתאם התפתח ביישוב גם שיח אידיאולוגי סוציאליסטי שהושפע מהתנועה הקיבוצית. כל זה השתנה עם הקמת מדינת ישראל, שתפסה את מקום הארגונים ההתנדבותיים. תנועת הקיבוץ המאוחד (להלן: הקבה"מ) הוקמה בשנת 1927 על ידי יצחק טבנקין ושלמה לביא, אנשי העלייה השנייה והשלישית, בשאיפה להפוך את דגם 'הקבוצה הגדולה' לארגון ארצי.⁷ התנועה ראתה את עצמה כזרוע הביצוע של ההסתדרות בכל הקשור לתפקידי החלוציים, וחייבה את המשקים שהתארגנו במסגרתה להתגייס למשימות לאומיות. היא נקטה במדיניות קליטה פתוחה, שהתבטאה בנכונותה לצרף לשורותיה חברים מזרמים ציוניים שונים. עם ייסודו מנה הקבה"מ כ-1,100 נפשות בתשעה קיבוצים, שזיקתם הפוליטית הייתה למפלגת 'אחדות העבודה' שהתאחדה ב-1930 עם 'הפועל הצעיר' ליצירת מפא"י.⁸ חלקי התנועה היו שונים באופיים וסגנונם, ולכן היא אופיינה מימי הקמתה במתיחות רעיונית ופוליטית ובמחלוקת מתמשכת בין ההנהגה לחברי הקיבוץ שביקשו להתרכז בפיתוח המשק. מחלוקת זו נצבעה בצבעים פוליטיים: המיעוט בקבה"מ היה קשור מאד להנהגת מפא"י, וזו ראתה בהנהגת הקבה"מ גורם מאיים.⁹

ב-1937 נוסדה במפא"י 'סיעה ב' כתוצאה מאיחוד של הקבה"מ עם סניף תל אביב של מפא"י והפועלים העירוניים. בארבע השנים הבאות הייתה הסיעה אופוזיציה להנהגת מפא"י,¹⁰ מה שהביא לפילוג במפלגה במאי 1944 ולהקמת 'התנועת לאחדות העבודה'

-
- 4 עוז אלמוג, הצבר – דיוקן, תל אביב 1997 (להלן: אלמוג, הצבר), עמ' 355-357; אניטה שפירא, 'עלייתה וירידתה של תנועת העבודה הארצישראלית', ההליכה על קו האופק, תל אביב 1997, עמ' 364.
 - 5 אביבה חלמיש, 'הקיבוץ והעלייה: יחסי גומלין ותלות הדדית', בתוך: הנ"ל ואחרים (עורכים), הקיבוץ: מאה השנים הראשונות, ירושלים 2010 (להלן: חלמיש ואחרים (עורכים), הקיבוץ), עמ' 28.
 - 6 דניאל רוזוליו, השיטה והמשבר: משברים, הסדרים ושינויים בתנועה הקיבוצית, תל אביב 1999, עמ' 100.
 - 7 הנרי ניר, רק שביל כבשו רגלי: תולדות התנועה הקיבוצית, ירושלים ותל אביב 2008 (להלן: ניר, רק שביל), עמ' 110-122.
 - 8 יעל ישי, סיעתיות בתנועת העבודה בישראל: סיעה ב' במפא"י, ירושלים 1978; מאיר אביזוהר, בראי סדוק: אידיאלים חברתיים ולאומיים והשתקפותם בעולמה של מפא"י, תל אביב 1990 (להלן: אביזוהר, בראי סדוק); חיים הררי, הפילוג בקיבוץ המאוחד: סיפור ותעודה בצדו, רמת אפעל 1988 (להלן: הררי, הפילוג בקבה"מ); דוד זית, חלוצים במבוכ הפוליטי: התנועה הקיבוצית, 1927-1948, ירושלים 1993 (להלן: זית, חלוצים במבוכ הפוליטי); זאב צחור, החזון והחשבון: בן-גוריון בין אידיאולוגיה לפוליטיקה, תל אביב 1994 (להלן: צחור, החזון והחשבון); אניטה שפירא, ברל: ביוגרפיה, ב, תל אביב 1981 (להלן: שפירא, ברל), עמ' 463-464; מאיר חזן, מתינות: הגישה המתונה בהפועל הצעיר ובמפא"י, 1905-1945, תל אביב 2009 (להלן: חזן, מתינות).
 - 9 יונתן גור דיק, 'מה קרה בחדר האוכל? פילוג עין חרוד בעיתונות התקופה', ישראלים, 7 (2015), עמ' 36-67; שפירא, ברל, עמ' 465-522.
 - 10 ניר, רק שביל, עמ' 267-270; זית, חלוצים במבוכ הפוליטי; חזן, מתינות, עמ' 366; שפירא, ברל,

שהקבה"מ עמד במרכזה.¹¹ ב־1946 התאחדה לאחדות העבודה (להלן: אחדות העבודה) עם מפלגת 'פועלי ציון שמאל', וכינואר 1948 התאחדה שוב עם מפלגת השומר הצעיר והוקמה מפ"ם. רוב קטן בקבה"מ תמך עתה במפ"ם שמיסודה של התנועה, ומיעוט בו (כ־30–40 אחוז) נשאר נאמן למפא"י. הפוליטיזציה של התנועה הקיבוצית, כפי שזו מכונה במחקר, החמירה לאחר הפילוג ממפא"י,¹² ועם הקמת המדינה החליש שלטון מפא"י, בסדרת צעדים מכוונים, את כוחו של הקבה"מ.¹³

חוסר ההצלחה של מפ"ם בכחירות הכלליות של ינואר 1949 וישיבתה באופוזיציה החריפו את היחסים בתוך המפלגה.¹⁴ כבר עם סיום מלחמת העולם השנייה התהוו חילוקי דעות בעניין האוריינטציה הבינלאומית שלה, בין הנהגות התנועות הקיבוציות, בעיקר יעקב חזן ומאיר יערי, לבין משה סנה ויעקב ריפתין שהובילו את מחנה השמאל במפלגה. האחרונים סברו שברכה"מ עשויה להיות הכוח הדומיננטי בעולם ובמזרח התיכון, ולכן צריך השמאל הציוני לחתור להשתלבות מלאה בגוש הקומוניסטי.

על רקע האוריינטציה של מפ"ם כלפי ברית המועצות והפיצול הפנימי בין הרוב למיעוט במפלגות נוצרה בה מתיחות חברתית. זו התבטאה במאמר בשם 'אנו והקומוניזם' שריפתין פרסם לקראת ה־1 במאי 1950 בעל המשמר, מאמר שחשף את המרחק הגדול שבין הקבה"מ לשומר הצעיר בסוגיית היחס לברית המועצות.¹⁵ ההחלטה הרשמית על פילוג התקבלה במועצת הקבה"מ בנען במאי 1951, שאחריה הודיעו חברי מפא"י על פרישתם מהתנועה והקמת פלג בשם 'איחוד הקיבוצים'. מכאן החלה בקיבוצים שרשרת פילוגים שלא ניתנו לעצירה, שבמהלכם עזבו את הקבה"מ 27 משקים. כמה חודשים לאחר מכן התאחדה התנועה עם 'חבר הקבוצות', והוקמה תנועה קיבוצית חדשה בשם 'איחוד הקבוצות והקיבוצים'.¹⁶ העיקרון של חלוקת המשקים בפועל היה שרוב החברים נשארים בנקודה הקיימת, והמיעוט יוצא ומקים יישוב חדש או מצטרף לקיבוץ קיים; הקרקע והמים חולקו שווה בשווה, ונכסי הנדל"ן חולקו לפי אחוז החברים בכל צד.¹⁷ תהליך הפילוג ואופי המאבקים

עמ' 463–464; אביזוהר, בראי סדוק, עמ' 329, 361.

11 ניר, רק שביל, עמ' 267–270.

12 שם, עמ' 146.

13 אניטה שפירא, מפיטורי הרמ"א עד פירוק הפלמ"ח: סוגיות במאבק על ההנהגה הבטחונית, 1948, תל אביב 1985.

14 זאב צחור, 'מפא"י, מפ"ם והקמת ממשלת ישראל הראשונה 1949', עיונים בתקומת ישראל, 4 (1994), עמ' 378–399.

15 אייל כפכפי, אמת או אמונה: טבנקין מחנך חלוצים, ירושלים 1992, עמ' 123.

16 דורון נדיב, ההתמודדות של הנהגת הקיבוץ הארצי, הקיבוץ המאוחד וההנהגות המקומיות בקיבוצים עם גילויי ההשמאלה, 1948–1956, עבודת דוקטור, אוניברסיטת חיפה 2017 (להלן: נדיב, ההתמודדות של הנהגת הקיבוץ הארצי); יוסי אסף, הסכסוך הפוליטי בקיבוץ המאוחד, 1931–1951, עבודת דוקטור, אוניברסיטת תל אביב 1987 (להלן: אסף, הסכסוך הפוליטי).

17 זאב צור, הקיבוץ המאוחד בישובה של הארץ, תל אביב 1979–1986 (להלן: צור, הקבה"מ בישובה של הארץ), עמ' 69–71.

הפנימיים בין המשקים לא היו אחידים ונבעו מגורמים רבים בקיבוץ המתפלג, משום שלמבנה ולאופי של החברה הייתה השפעה רבה על הדרך שבה התקבלו ההחלטות באותה תקופה.¹⁸ כמה מחקרים התייחסו לעימות שבין החברים להנהגתם כאל מאבק בין-דורי שהתפתח כשבגר הדור השני בקיבוצים,¹⁹ אך אלו פאוקר ערער על הנחה זו וטען כי המאבק לא היה חדש, ורק העצים את הפער שהחל עם קום המדינה בין חברי הקיבוץ למנהיגיהם.²⁰ למוסדות הקיבוץ, שנבחרו באופן דמוקרטי ובבחירה ישירה,²¹ הייתה שליטה גדולה על חיי החברים במסגרת 'האספה', ודרך הלכידות והדרישה להזדהות עם חיי הקיבוץ ולמחויבות לערכיו. האספה הכללית, שבה התקבלו החלטות ונבחרו בעלי התפקידים הממונים על ביצוען, היא כלי של הדמוקרטיה הישירה המאפיינת את הקיבוץ. נני כהן ומנחם רוזנר טענו שהרוטציה בתפקידים בקיבוץ הרחיבה את מעגל הפעילים בו, אך הסכימו שהיו חברים בעלי השפעה רבה יותר, שאותם כינו 'בעלי עמדה'.²² לאורך השנים התברר שמספר הבאים בחשבון לתפקידים מרכזיים בכל קיבוץ הוא קטן,²³ ושלגידול המואץ של הקיבוץ לא היה ביטוי באספה הכללית. מספר המצביעים גדל אמנם, אך ללא יחס למספר החברים בקיבוץ,²⁴ ונוצר מצב שבו התהליכים הקיבוציים מובלים ברובם על ידי קבוצה קטנה מאוד של חברים.²⁵ לצד זאת – התבססותו הכלכלית של הקיבוץ הביאה לשינויים מהותיים באופיו. המתח האידיאולוגי פחת, המשפחה קיבלה יותר אוטונומיה,²⁶ והדרישה מרכזית של החברים הייתה להפנות את המשאבים לטיפוח החיים בקיבוץ ולא לפעילות פוליטית חלוצית, כמקודם.²⁷

-
- 18 דוד רוזנר ומנחם רוזנר, 'תמורות בהתפתחות השוויון בקיבוץ', בתוך: אברהם יסעור ואחרים (עורכים), **צדק חברתי ושוויון בעולם משתנה**, תל אביב 2003, עמ' 204; יונינה טלמון גרבר, 'יחיד וחברה בקיבוץ, ירושלים 1970, עמ' 12-20.
- 19 מנחם רוזנר ודקלה גולומב, **הדור השני: הקיבוץ בין המשך לתמורה**, תל אביב 2006, עמ' 342-373; Shlomo Getz, 'From Generation to Generation: Intergenerational Relations in the Kibbutz', *Journal of Intergenerational Relationships*, Vol. 13, No. 1 (2015), pp. 22-33
- 20 אלו פאוקר, **כשהחלוצים רצו בית: חברי קיבוץ מול מנהיגיהם בראשית המדינה**, רעננה 2018 (להלן: פאוקר, **כשהחלוצים**), עמ' 314.
- 21 ארנה שמר והלל שמיר, 'לקראת הגדרה מחודשת של שותפות קהילתית', **חברה ורווחה: רבעון לעבודה סוציאלית**, כו, 3 (2006), עמ' 327-354.
- 22 מנחם רוזנר ונני כהן, **דמוקרטיה וחברה בקיבוץ**, תל אביב 1988.
- 23 דוד ארגמן, **הקיבוץ ידון ויחליט**, גבעת חביבה 1997 (להלן: ארגמן, **הקיבוץ ידון ויחליט**), עמ' 44-46.
- 24 שם, עמ' 71-72.
- 25 Y. Sade & E. Lewin, 'The Use of Internal Governance in the Renewed Kibbutz as a Tool for - Social Maintenance and Development', *Comparative Sociology*, Vol. 19, No. 1 (2020), pp. 69-87
- על המשמר, 16.10.1955.
- 26 Yonina Talmon-Gerber, 'The Family in a Revolutionary Movement: The Case of the Kibbutz in Israel', in: E. Krausz et. al (eds.), *The Sociology of the Kibbutz*, New Brunswick 1983, pp. 251-278
- 27 פאוקר, **כשהחלוצים**, עמ' 306-307.

מורשת הפילוג

התנועה הקיבוצית הייתה עסוקה ללא הרף בדימויה העצמי: האתוס החשוב ביותר היה זה של 'החלוץ' המקדיש את חייו לכלל, והטוטליות הזו דרשה לכידות חברתית כתמיכה מוסרית.²⁸ העיסוק הזה התבטא במקום הגדול שתפס השיח העצמי בביטאונים ובעלונים הקיבוציים, שבהם פרסמו חברי התנועה הקיבוצית התבטאויות המעידות על חשבון נפש בלתי פוסק ובלתי מתפשר, ועל בחינה מתמדת שלא נסתיימה.²⁹

הפילוסוף והסוציולוג מוריס האלבווקס טבע את המונח 'זיכרון קולקטיבי',³⁰ ויעל זרובבל ההגישה את האמצעים שבהם מועבר הזיכרון הזה בקבוצות שונות באמצעות חגיגות, פסטיבלים וטקסי זיכרון. חברות שונות מעניקות חשיבות מיוחדת לתקופות שונות בעברן וכך, בעוד שתקופות מסוימות 'נהנות' מהנצחה מרובה, אחרות אינן זוכות לאזכור ואף נשכחות והופכות לקורבן של מה שזרובבל מכנה 'שכחה קולקטיבית'. באמצעות התמקדות באירועים מסוימים בעבר יש 'כיסוי' של אירועים לא רלוונטיים או כאלה המפריעים לקיומם של הנרטיב והמסר האידיאולוגי שהקבוצה רוצה להעביר. בנוסף, טוענת זרובבל, הנרטיב השולט בזיכרון של חברה מסוימת מציג אירועים אלה כנקודות מפנה ששינו את ההתפתחויות ההיסטוריות של הקבוצה, ובכך מאיר את האידיאולוגיה והעקרונות המדגישים את הנרטיב הקבוצתי.³¹

עמיה ליבליך הבחינה בקבוצה שהיא כינתה 'כוהני הזיכרון', מעין דוברים שהזיכרון האישי שלהם זהה לזה הקולקטיבי. זוהי קבוצה קטנה, לרוב של אנשים שעסקו בחיי הציבור, בפוליטיקה ובחינוך, והם מעורבים במפעל ההנצחה של הקיבוץ את מלחמת העצמאות, מזהים עם דרך ההתיישבות וקיבוצניקים עד היום. זהותם קשורה בהיסטוריה האישית שלהם, והנחלת המורשת הקיבוצית היא עניין מרכזי בחייהם. לדוברים הללו יש השפעה גדולה בקהילתם, כנושאי הנרטיב המיתולוגי של הגבורה וכחלק מיוצרי האידיאליזציה של העבר. לעומת ה'כוהנים' הללו יש נושאי זיכרון אחרים, שזהותם כ'בנים של' היא רק חלק מזהותם ומפעילותם. להם יש סיפורים מגוונים יותר, ולא תמיד הם מחזיקים בנרטיב אחיד. לרוב הם אינם חיים יותר בהתיישבות הקיבוצית.³²

הבחנותיהם של הלבוקס, זרובבל וליבליך עשויות לסייע גם בהבנת המחקרים הדנים בפילוג בקבה"מ. אלה החלו להתפרסם בשנות השמונים,³³ ונכתבו לרוב על ידי אנשים

28 אניטה שפירא, 'הקיבוץ והמדינה', עיונים בתקומת ישראל, 20 (2010), עמ' 193-207.

29 שם; אלמוג, הצבר, עמ' 42.

30 Maurice Halbwachs, *On Collective Memory*, Chicago 1992

31 Yael Zerubavel, *Recovered Roots: Collective Memory and the Making of Israel National Tradition*, Chicago 1995, pp. 3-12

32 עמיה ליבליך, ילדי כפר עציון, ירושלים 2003, עמ' 490.

33 יוסי אסף, 'פילוג ואיחוד בתנועה הקיבוצית', בתוך: חלמיש ואחרים (עורכים), הקיבוץ, עמ' 183-194; אלי צור, 'החלה יציאת מצרים ומה עשו חלוצינו? הקיבוצים במבחן העלייה ההמונית', עיונים בתקומת

ישראל, 9 (1999), עמ' 316-337.

שמילאו עמדות מפתח בתנועה הקיבוצית בתקופת הפילוג. לחלקם אף היה חלק פעיל בו.³⁴ מנהיגי הקבה"מ התעלמו ברוב המקרים בכתיבתם מחלקם בפילוג.³⁵ בין אלה שעסקו בתקופה,³⁶ בולט קו אחד וברור של המעטת חלקם בו או בהחלטות שהתקבלו, ולעתים הם תיארו את תפקידם כלשון המאזניים או כמי שהרגיעו את האווירה וניסו כל העת להגיע לפשרה בין הצדדים. אף אחד אינו רוצה להיזכר כאחראי לפילוג הנתפס היום כמיותר, או כגורם אקטיבי לו.³⁷

הסיבות השונות שהובילו לפילוג וההתייחסות השונה אליו בין חברי הקיבוצים ייבחנו כעת מנקודת מבטם של חברי הקיבוצים אשרות יעקב ובית הערבה. אשרות יעקב היה קיבוץ גדול וחשוב של התנועה ואילו בית הערבה, קיבוץ צעיר יחסית וקטן, נחשב לראשון שהתפלג באותו סכסוך פוליטי.

אשרות יעקב: לבנות הכל מחדש

במקרה של אשרות יעקב התרחש הפילוג בקיבוץ ותיק ומבוסס, מגובש חברתית ומצליח כלכלית – 'קיבוץ לדוגמה', והפילוג שסחף אותו גרם למשבר קשה בקבה"מ. הוא הוקם ב-1924 בעמק הירדן על ידי חברי 'החלוץ' מלטביה, שאליהם הצטרפו קבוצות של חלוצים מפולין ומרוסיה. אחרי מלחמת העצמאות הוא כבר היה אחד מהקיבוצים הגדולים במדינת ישראל הצעירה,³⁸ ומנה 1,177 נפשות.³⁹ הקיבוץ היה התגלמות הדרגם של 'הקיבוץ הגדול והגדל', שקלט את כל מי שהיה מוכן לקבל את אורח החיים הקיבוצי.⁴⁰ למשקי הקבה"מ משמעות הדבר הייתה התעסקות מתמדת בקליטת עלייה ובקליטת חברים חדשים. אחרי הקמת מפ"ם ב-1948 החריף המאבק הפוליטי בתוך הקבה"מ ושאלות כוח האדם ובתוכן גם הרכב הנקלטים קיבלו חשיבות מכרעת. בקיבוצים שנחלקו לסיעות פחות או יותר שוות

-
- 34 ברוך כנרי, **טבנקין בארץ-ישראל**, רמת אפעל 2003 (להלן: כנרי, **טבנקין בא"י**); הדרי, **הפילוג בקיבוץ המאוחד: כפכפי, אמת או אמונה**, עמ' 123.
- 35 ראובן כהן, **התלם היה ארוך**, תל אביב 1973 (להלן: כהן, **התלם היה ארוך**); אברהם תרשיש, **מבט אל פרשיות מן העבר**, תל אביב 1989; יעקב גורן, **ישראל בריהודה: איש בשליחות תנועה**, תל אביב 1992 (להלן: גורן, **ישראל בריהודה**).
- 36 ישראל גלר, **נתיבי בתנועה**, רמת אפעל 1988 (להלן: גלר, **נתיבי בתנועה**); יעל גבירץ, **ילד לא רצוי: יצחק בן אהרון – ביוגרפיה אינטימית**, תל אביב 2003 (להלן: גבירץ, **ילד לא רצוי**); חיים גבתי, **סיפור חיי, תל אביב 1985** (להלן: גבתי, **סיפור חיי**); אברהם כנעני, **האדמה והשמים: פרקי חיים**, רמת אפעל 1993 (להלן: כנעני, **האדמה והשמים**).
- 37 כנרי, **טבנקין בא"י**, עמ' 604-641; דן שביט, **שיחות עם בן-אהרון**, תל אביב 1984; יצחק בן-אהרון, **בעין הסערה**, תל אביב 1977 (להלן: בן-אהרון, **בעין הסערה**); הנ"ל, **דפים מן הלוח**, תל אביב 1994 (להלן: בן-אהרון, **דפים מן הלוח**).
- 38 צור, **הקבה"מ בישובה של הארץ**, ב, עמ' 365-366.
- 39 שם.
- 40 ניר, **רק שביל**, עמ' 108, 115.

בגודלן איימה כל הצעה לשינוי שיפיע על מאזן הכוחות, כגון קליטת קבוצות חדשות בעלות זהות פוליטית מובהקת, לחולל משבר, ואלה הכתיבו את תהליך הפילוג בקיבוץ.⁴¹ סימנים לסכסוכים על רקע פוליטי הופיעו באשדות יעקב כבר ב־1944, לאחר הפילוג במפא"י. עד אז, מעידים חבריו, היה המצב החברתי בו טוב. כמה מהאישים הבולטים באשדות יעקב היו פעילים בשני צדי ההתמודדות הבין־תנועתית, ובתחילת 1948 כבר נבחרו מוסדותיו המרכזיים של הקיבוץ לפי מפתח מפלגתי. באותה שנה נוצר משבר סביב בחירת גזבר חדש, במקומה של הגזברית שהייתה מזוהה עם מפ"ם. במלחמת העצמאות החמיר עוד יותר המצב החברתי, כשברקע סוגיית פינוי הילדים מהקיבוץ, שספג הפצצות כבדות.⁴² הפילוג באשדות יעקב החל במשבר שפרץ סביב ההחלטה על קבלת 45 מועמדים לחברות,⁴³ שהיו מחזקים את מפ"ם בקיבוץ ומביאים לאובדן הרוב הקטן שהיה למפא"י בו. גם סוגית חינוך הילדים נצבעה פוליטית,⁴⁴ כשתומכי מפא"י חששו כי ילדיהם נוטים למפ"ם או כבר הצטרפו אליה.⁴⁵ בני הדור השני, ילדיהם של המפא"יניקים, אף החלו להצביע באספות הקיבוץ נגד עמדת הוריהם. החינוך היה לענף הראשון שחולק בין הצדדים היריבים: באפריל 1951 הוציאו חברי מפא"י את ילדיהם מבית הילדים של הקיבוץ ושמו אותם בבית ילדים נפרד.⁴⁶ בסוף 1949 נפסקה לכמה חודשים הופעתו של עלון המשק, וכשהוא חזר להופיע היו דפיו ביטוי למשבר הקשה.⁴⁷ חברי מפא"י החלו להוציא עלון נפרד שקיבל את השם אשדות וביטא את רצונם בהתכנסות פנימה, והעלון של חברי מפ"ם נקרא עם הקיבוץ ובכך ביטא את שייכותו לקבה"מ, שבו ראה חלק בלתי נפרד מאשדות יעקב. בתחילת 1950 נדחתה קבלת 45 המועמדים לחברות, ומשתי האספות שהתכנסו לדון בכך נעדרו כמחצית מהחברים.⁴⁸ הנתונים הללו מעידים על קבוצה גדולה של חברי קיבוץ שלא הזדהו עם צד זה או אחר ולא רצו להתערב בסכסוך. אלה נסחפו מכורח האירועים אחרי חציו השני של המשק.

הדחיות החוזרות ונשנות של קבלתם לחברות ייאשו את המועמדים עצמם, ו־15 מהם עזבו את הקיבוץ. אחד מהם, ניצול שואה מהונגריה, אף איים בהתאבדות אם לא תוסדר קליטתו, וביקש לעבור לקיבוץ עם רוב של מפא"י.⁴⁹ קבוצת עולים מאיראן התפרקה גם היא

41 אסף, הסכסוך הפוליטי, עמ' 361; ניר, רק שביל, עמ' 451.
 42 שם, עמ' 455; צור, הקבה"מ בישובה של הארץ, ג, עמ' 53.
 43 שם, ג, עמ' 71; אסף, הסכסוך הפוליטי, עמ' 355.
 44 גלוי דעת של הרוב באשדות, דבר, 3.5.1951.
 45 מחברי מזכירות המשק חברי מפא"י למוזכירות הקיבוץ המאוחד, 4.5.1950, ארכיון אשדות יעקב איחוד.
 46 לפרשת אשדות יעקב, דבר, 9.5.1951; עלון אשדות יעקב איחוד, 13.4.1951.
 47 עם הופעת היומן, שם, 5.1.1951.
 48 אסף, הסכסוך הפוליטי, עמ' 363.
 49 מאברהם ויצמן לסוכנות היהודית, 20.8.1951, ארכיון אשדות יעקב איחוד. 'אלו ידעתי שבישראל אותו המצב (כמו באירופה) עם הבדל קטן, שכאן לא הגזע מבדיל אלא השתייכות המפלגתית, אז הייתי שוקל האם כדאי לעמול', כתב.

וחבריה עזבו.⁵⁰ תוצאתו הישירה של הסכסוך הייתה הפיכת המשק לזירה אלימה שהעולים החדשים כבר לא יכלו לחיות בה. במועצת הקבה"מ שהתקיימה בפתח תקווה באוגוסט 1950 הוחלט לחייב את אשדות יעקב לקבל את המועמדים לחברות, ולשלוח למשק ועדה שתנסה להחזיר את המצב החברתי לקדמותו.

הסכסוך הגיע לשיא כשפורסמה בהארץ כתבה של עמוס אילון שכללה ציטוטים ומידע פנימי מאספות הקיבוץ שנלקחו הישר מהפרוטוקולים. אילון תיאר קיבוץ מסוכסך, ואף סיפר על תגרה אלימה שבה נשלפו סכינים והוזעקה משטרה.⁵¹ אחרי פרסום הכתבה הפסיקה מזכירות אשדות יעקב לפעול במשותף.⁵² חברים בקיבוץ ראו בהעברת הפרוטוקולים לעיתון 'בורגני' בגידה,⁵³ וביקשו להשעות ממזכירות המשק את יוסף לוי, החבר שהעביר את הפרוטוקולים לאילון. בכתבה סופר כי בני הקיבוץ יוצאים נגד הוריהם ונגד ההשקפות הפוליטיות שעליהן גדלו, וחשיפת הפצע הזה הייתה כואבת במיוחד: 'בזאת הציגו את ילדינו לעיני כל כמקטרגים על הוריהם בפומבי. ואין להרבות דברים על ההרס הנפשי, הנזק החינוכי והחברתי שנגרם על ידי כך'.⁵⁴ העובדה שהדבר פורסם בעיתון שלא זוהה עם ציבור הפועלים והתנועה הקיבוצית, ושבעיני המתלוננים לא הצליח להבין את מורכבות הסכסוך, הייתה נקודה כואבת נוספת.⁵⁵ המסקנה של אילון החמירה עוד יותר את האווירה במשק:

פרשת אשדות [עשויה] ללמדנו כי ניצחה האידיאולוגיה של השומר הצעיר השוללת קבוצים בעלי אופי פוליטי מגוון. והסכסוך באשדות, גם אם לא יחול פילוג, מוכיח שלא יתכן לאורך ימים לקיים בקיבוץ אחד שתי מפלגות בעלות פרטנזיות. הקבה"מ כבר לא קיים מזמן כגוף אחיד.⁵⁶

באפריל 1951 החליט המרכז החקלאי,⁵⁷ כי שתי הסיעות באשדות יעקב יקיימו את חייהן במשק המשותף בנפרד ובאוטונומיה ככל הניתן. חברי מפ"ם בקיבוץ תמכו בהחלטה, ואילו חברי מפא"י ביקשו להיפרד לשני משקים נפרדים.⁵⁸ ההחלטה על הפרדת החינוך באפריל 1951 הביאה לפילוגו הסופי של הקיבוץ, ופתחה תקופה שנמשכה עד שהסתיימה חלוקת המבנים וענפי המשק – תקופה של חשדנות

50 'ועוד לאותה פרשה', עלון אשדות יעקב איחוד, 21.11.1950.

51 עמוס אילון, 'המלחמה הקרה באשדות יעקב', הארץ, 24.11.1950 (להלן: אילון, המלחמה הקרה).

52 'לשאלת מזכירות המשק', עלון אשדות יעקב איחוד, 5.1.1950.

53 'דברי לאה ב. באסיפת הקיבוץ', 12.2.1951, שם, 16.2.1951.

54 'דברי חברים של מפלגת פועלי א"י בקיבוץ המאוחד', 9.12.1950, עמ' 12-14.

55 שם.

56 אילון, המלחמה הקרה.

57 ארגון שנוצר בתקופת היישוב והיווה מסגרת משותפת של גופי ההתיישבות העובדת ושל עובדי החינוך החקלאי. הוא היה חלק מרכזי מההסתדרות, וריכז את פעולות ההתיישבות של הפועלים חברי ההסתדרות על קרקעות לאומיות ופרטיות. כן פעל להקצאת תקציבים ומשאבים לפעולות ההתיישבות, בין היתר של קיבוצים ומושבים.

58 'מהישיבה במרכז החקלאי', עלון אשדות יעקב איחוד, 9.4.1952.

הדדית, חילופי ההאשמות וניסיונות לקבוע עובדות בשטח לקראת יום החלוקה. שני עלוני הגושים באשדות יעקב והקיבוץ כולו היו לזירה להתגוששויות הדדיות, שהתבטאו בכל תחומי החיים המשותפים.

חברי הקיבוץ העלו בגלוי את החשש כי בקבה"מ התייאשו מלשנות את הרכב הכוחות במשק, ולכן פנו לבני הדור השני ודרכם ניסו להביא להכרעה. בשער עלון הקיבוץ מדצמבר 1950 כתב אחד מהמחנכים בבית הספר, בעילום שם, על חששותיו מתוכניות התנועה. הוא התריע על פעולותיהם של מדריכי 'הנוער העובד', המניפים את סמלי מפ"ם ותולים תמונות של סטלין בחדריהם, במקום את אלה של ברל כצנלסון. הוא קרא לחברי אשדות יעקב להתערב ב'פוליטיזציה המופרזת' של בית הספר ולא לטמון את ראשם בחול, אלא לדרוס להם דריסת רגל גם בשטח החינוך – היכן שיש השפעה אמיתית על הילדים; אחרת, כך הזהיר, הקיבוץ יאבד את הילדים למפ"ם.⁵⁹

מנגד ביקשו הילדים עצמם מהחברים שלא לערובם בסכסוך. תחת הכותרת 'טהרו את האווירה המורעלת' הם כתבו:

המצב הגיע לידי כך, שגוף כחברת הילדים הצריך לכאורה, להיות בלתי תלוי ובלתי מוגדר, הפך לזירה שבה מתנגשים אינטרסים מפלגתיים המנסים להפכה לכלי שרת בידי מפלגה זו או אחרת. אך אנו הילדים, בכל כוחנו ותוקפנו נקום נגד ניסיון זה. לא! איננו רוצים בכך! את השקפתנו נקבע מתוך הכרה עצמית בלבד! אדרבה, עזרו לנו להגיע להכרה זו, הגישו לנו את דעותיכם, הדריכו אותנו כיצד לקבוע את עמדתנו ודעתנו, אך האם בכך שתאלצונו להיסחף לתוך אותה מערבולת של חשד, איבה, של חרבות איש ברעהו, האם כך נוכל לקדש לנו רעיונות והשקפות? הרי כל האמצעים הללו מטמאים, מורידים מערכה של דעתכם, שבה הינכם דוגלים. ותנו לנו, לפחות, ללכת לקראת עיצוב חיינו ועמדתנו טהורים, בלתי משוחדים. מדוע לא תעזרונו בכך?⁶⁰

בקשה זו לא נענתה, והסכסוך על חינוך הילדים החמיר כאמור באפריל 1951. זמן קצר לאחר מכן, במאי 1951, קבעה מועצת הקבה"מ שהתכנסה בנעץ כי חברי אשדות יעקב הוציאו את עצמם מהתנועה. הקביעה הייתה חלק מההחלטה הרשמית על פילוג בקבה"מ, ובאותו ערב כבר הוקמה תנועה קיבוצית ארצית חדשה – 'איחוד הקבוצות והקיבוצים'.⁶¹

59 מחנך, 'על נפש הילד', עלון אשדות יעקב איחוד, דצמבר 1950.

60 'טהרו את האווירה המורעלת', כרוז מטעם הילדים אל החברים, נובמבר 1950, ארכיון אשדות יעקב איחוד.

61 כנרי, טבנקין בא"י, עמ' 650.

בעיצומו של הפילוג פרסמה ברכה חבס בדבר לילדים שיחה עם חייל מאשדות יעקב. היא ניסתה להציג את הסוגייה, שבלבלה את הילדים הצעירים, וגם הדגישה את האבסורד שבסכסוך:

זה כמה זמן, מאז החרף הפילוג בין חברי הקיבוץ [...] ופתאום הם כאויבים בנפש. והרי לא נשתנה שום דבר בעולמם. אותה האדמה, אותם השמים [...] ידידי הצעיר ניסה להסביר לי מה הם ההבדלים וחילוקי הדעות שעליהם מתווכחים כל כך הרבה באסיפות הכלליות [...] רבים מהם נוטים אחר דעותיה של מפלגה זו או אחרת מבלי שהם מבינים אותה כראוי, אך הם מושפעים מחברים מבוגרים יותר, ממדריך זה או אחר. ולא פעם מהרהר הנער בסתר לכו בכל העניינים הללו והוא תוהה ושואל את עצמו: מה פסול ומה פגם יש בחבר זה או אחר מן המחנה היריב, במה ידוע הוא או שונה מן האחרים? ומדוע בכלל צריך להרוס את הבית בגלל השקפות שונות בענין זה או אחר?⁶²

החייל, אם כך, ברומה לרבים אחרים, לא הבין מדוע אידיאולוגיות הורסות חברויות ומפרידות בין משפחות. ההפסד הגדול ביותר, לדעת חבס, היה בתדמיתה של התנועה הקיבוצית, שעד אז לקחה על עצמה משימות לאומיות חשובות והייתה דוגמה לכלל האזרחים במדינה.⁶³ מנחם, אז תלמיד המסיים י"ב, כתב על השינוי הדרמטי בחברת הנוער בקיבוץ וביקר במובלע את התפקיד שהיה למחנכו בדבר:

ובשנה השמינית, מחנכנו הוא מנחם אורן, וכבר אין השלום שרוי בתוכנו ואנו הופכים לעסקני מפלגות צעירים – כל אחד נאמן ללא גבול למפלגת הוריו. והכיתה נפלגת לשני מחנות בעקבות המשק, ועם גמר השנה מתהוות שתי כיתות. ואנו (משמע 'בני עמלק' לפי הגדרתו של בחיר נוער המחור) לומדים בבית ירח.⁶⁴

בעקבות הפילוג קמו שני קיבוצים חדשים: אשדות יעקב של הקבה"מ (מאוחד), ואשדות יעקב של איחוד הקבוצות והקיבוצים (איחוד).⁶⁵ הפרטים הטכניים של ההפרדה נידונו במו"מ ובתיווך ועדה מיוחדת שהקימה ההסתדרות, ובעזרת המרכז החקלאי והמוסדות המיישבים הושגו תוספת קרקע והלוואות שיקום לשיכון. בסיכום הושאר רוב הנקודה הקיימת ברשות האיחוד, והפלג של המאוחד בנה את ישובו מזרחה לו. ב־1952 מנה אשדות יעקב מאוחד

62 ברכה חבס, 'שיחה עם ידיד צעיר', דבר לילדים, 14.2.1951.

63 שם.

64 מ"פ, 'שתים עשרה שנות לימוד', ניבים, 22.7.1951.

65 'על המשא ומתן במרכז החקלאי', עלון אשדות יעקב איחוד, 21.10.1951.

231 חברים, שהיו 48.43% מחברי הקיבוץ הקודם, ואשרות יעקב איחוד מנה 246 חברים, שהיו 51.57% ממנו.⁶⁶

המאבק על חלוקת המשאבים בין שני המשקים היה חריף במיוחד, וכל משק היה צריך להתחיל מנקודת פתיחה חלשה מאד. במאוס 1952 נמסר באספת אשרות יעקב איחוד כי גזברית אשרות יעקב מאוחד לקחה ללא רשות כספים מבית החרושת המשותף לשני הקיבוצים, והשתמשה בהם לקניית בגדים לחברי המאוחד.⁶⁷ ב-1954 הסתיים ויכוח בן שלוש שנים בעניין הבעלות על הטרקטור הגדול, והוחלט כי הוא יישאר באשרות יעקב איחוד תמורת פיצוי למאוחד. ברשימה בעלון אשרות יעקב איחוד נמנו הישגיו בחלוקת הרכוש המשותף.⁶⁸

ויכוחים רבים התנהלו על מועד פינוי החדרים של העובדים למאוחד, ועל מצב החדרים שפוננו.⁶⁹ לבסוף נפתחה תקופת החלוקה הסופית של הקיבוץ, שנמשכה עד לסוף העשור. בין שני הקיבוצים הותקנה גדר שנמתחה לאורך שדרת ברושים, שבה הוסדרו שערים למעבר.⁷⁰ משפחות נחצו,⁷¹ צעירים רבים עזבו את משפחתם, וזוגות נשואים התחלקו עתה בין שני משקים.⁷² חברת אשרות יעקב איחוד סיפרה על מקרים שבהם ההורים נשאו באיחוד וילדיהם עברו למאוחד, כולל ילדיה שלה שהושפעו, לדעתה, ממחנכם.⁷³

שלושה דברים נשאו משותפים לשני הקיבוצים: בית הקברות, מפעל השימורים 'אשד' וקבוצת הכדורסל.⁷⁴ שני האחרונים היו יסודות חזקים ומצליחים יחסית במשק.⁷⁵ הפילוג הפך את אשרות יעקב, קיבוץ גדול ומשגשג, לשני קיבוצים קטנים השרויים במשבר שממנו

66 צור, הקבה"מ בישובה של הארץ, ג, עמ' 71-72.
 67 'י', 'בכל זאת, איך אפשר כך?', עלון אשרות יעקב איחוד, 4.3.1952.
 68 'חלוקות', שם, 30.4.1954.
 69 'ביצוע ההסכם עם הקבה"מ בדבר חילופי חדרים', שם, 6.10.1956, 20.3.1957; 'הקווק הנגזל', שם, 29.2.1952.
 70 עמית ליאור, בין המור לזור: סיפורו של עמוס לוריא, (חמ"ד) 2006 (להלן: ליאור, בין המור לזור), עמ' 130.
 71 העיתונים היומיים השתעשעו בסיפורים הללו. במעריב פורסם כי 'גב' זילברשטיין עברה אוקיינוס שלם על מנת לבוא ארצה ולהתראות עם שני אחיה [...] ולא הועילו כל מאמציה והשתדלויותיה על מנת להשלים ביניהם לפחות. במפח נפש עזבה האישה את הארץ כשבלבה טינה למפ"ם ולמפא"י גם יחד – שעוררו ריב אחים'. מ' דוכס, 'משני עברי המדרכה', מעריב, 12.2.1954; א' סדומי, '50 שנה לאשרות יעקב', דבר, 31.10.1975.
 72 אשתו של קלמן שץ, לדוגמה, נשארה באיחוד בעוד שהוא עבר למאוחד. את השבת העביר יחד עם חבריו ובניו בחדרו שבמאוחד, ובימי השבוע בילה בחדר אשתו באיחוד. חוברת לזכרו של שץ, ארכיון אשרות יעקב איחוד.
 73 ראיון שקיימה עמליה דיין עם אהובה לוריא, 1990, שם.
 74 ליאור, בין המור לזור, עמ' 130.
 75 ב-1955 נסגר בית החרושת בשל ניסיון של אחד מהצדדים להעסיק שתי פועלות שלו, ובכך להפר את ההסכמות בעניין מספר העובדים שכל קיבוץ יכול להעסיק. הוא נפתח מחדש כעבור כשנתיים, כשהמועצה האזורית עמק הירדן נכנסה כשותפה שלישיית ובעלת זכות וטו בו. הארץ, 9.3.1955; מעריב, 19.12.1956.

התקשו להיחלץ גם שנים רבות אחר כך. המשבר התבטא בכל תחומי החיים, ושני המשקים חסרו עתודות של כוח אדם ודרשו מהתנועות לקבל אנשים נוספים שיסייעו בשיפור מצבם. רוב בני אשדות יעקב של לפני הפילוג הזדהו עם מפ"ם, ולכן נשארו במאוחד ועברו לקיבוץ החדש, בעוד שהוריהם עברו לאיחוד ונשארו בקיבוץ הקיים. כתבה של אביטל בביטאון בקיבוץ של הקב"מ, כ-15 שנה לאחר הפילוג, תיארה בעיה קשה של היעדר דור ממשיך ופעיל בשני הקיבוצים: הדור הצעיר באשדות יעקב מחולק לשניים, ושכבת גיל שלמה חסרה 'כנראה עקב הפילוג'.⁷⁶

בשנת 1965 חגג אשדות יעקב ארבעים שנה לייסודו. העיתונות סיקרה את החגיגות בהתאם להשתייכות המפלגתית של העיתון המסקר: למרחב, שנוסד ב-1954 על ידי אנשי אחדות העבודה לאחר הפילוג ממפ"ם, כתב שהמשק התאושש לחלוטין מהפילוג.⁷⁷ דבר ציין כי שני המשקים לא חגגו ביחד למרות שהפילוג נשכח וחברים משני הפלגים מצאו את דרכם למערך, אך באותה נשימה גם הביא מדברי אחד החברים, שהודה כי הפילוג גרם לאובדן חדות היצירה בקרב הוותיקים. בחלקו של 'המאוחד' נפל רוב הסבל של הקמת משק מהתחלה, אמר אותו חבר. לקיבוץ החדש היה חשוב להוכיח לצד השני כי כוחו לא נופל מזה שלו, אך נוצרו פערים משקיים וחברתיים. בגרסה של דבר חזרו רוב בני הדור הצעיר לקיבוץ, וזו נחמת הדור המבוגר.⁷⁸ הארץ ציין את הקרע החברתי שיש בקיבוץ, בין הוותיקים שעדיין זוכרים את הסכסוך ונוטרים לצד השני לבין הצעירים שכבר שכחו וסלחו.⁷⁹ בקובץ שיצא באותה שנה באשדות יעקב מאוחד, אך שעל שערו לא הופיעה התוספת 'איחוד' או 'מאוחד', נכתב: 'תחזיות נתברו. נוספו נכסים – ולא רבו הבאים והנכנסים. דור שני עומד על כתפי קודמו, ועדיין אין אנו רואים התעלותו'.⁸⁰ בגלל המצב הקשה צריך היה להצדיק את הפילוג, שהותיר את המשק חלש. יהודה קלויר, חבר ותיק שהיה מהפעילים בפילוג, תלה את 'חוסר מזל' של אשדות יעקב 'בגורמים התלויים בידי האדם עצמו, ונוספו עליהם חוסר נהירה חלוצית ואבדן המילואים בעמנו לאחר השואה'. הוא הוסיף: 'אילו קרה אשר קרה, אלמלא הפילוג, שהועבר בעזרת נכבדי תנועה מן החוץ, היינו כיום במשפחת הקיבוצים הגדולים רחבי המידות'.⁸¹ בשנות הפילוג היו חברים שהתקשו לחגוג. חברת האיחוד אהובה לוריא התאבלה על מה שאיבדה, וחשבה שהפילוג הוא תוצאה של ריחוק בין חברי המשק.⁸² חברים נוספים הביעו צער עליו בלי להפנות אצבע מאשימה למפלגים, רק תחושת של אבל פשוט וצער גדול על פילוג מיותר.⁸³

76 אביטל, 'ביקור כולל באשדות יעקב', בקיבוץ, 29.11.1961.

77 א' סדומי, '40 שנה לקיבוץ אשדות יעקב המאוחד', למרחב, 19.10.1965.

78 דוד שליו, 'ארבעים שנות אשדות יעקב', דבר, 17.11.1965.

79 איתן שני, 'ארבעים שנה לאשדות יעקב', הארץ, 24.10.1965.

80 מ' עוור, 'גבול שיפוטן: אשדות יעקב לחג הארבעים, אשדות יעקב מאוחד 1965.

81 י' קלויר, 'בסעור תקופה', שם.

82 א' לוריא, 'או והיום', עלון אשדות יעקב איחוד, 25.12.1959.

83 צ' דיין, 'הרהורים נוגים ביום חג', שם.

לכבוד חג היובל לאשדות יעקב, באמצע שנות השבעים, פרסם דבר כתבה על החגיגות באשדות יעקב מאוחד.⁸⁴ גם שם צוין החוסר בדור ביניים כבעיה העיקרית של הקיבוץ, ונאמר שהוא תוצאה ישירה של הפילוג משום שבנוסף לצעירים שנשארו באיחוד היו חברים רבים שעזבו את המשק לגמרי.⁸⁵ צוין כי הבעיה הדמוגרפית לא נפתרה, וכי אשדות יעקב מאוחד מחפש כל הזמן חברים חדשים ומשקיע מאמצים גדולים במשיכת משפחות חדשות אליו. 'אין לנו בכלל כיתה י"ב וכיתה י"א מונה רק חמישה', סיפרו בני הזוג שמעוני לעיתון.⁸⁶ החברה הוותיקה צ'רנה נמרי, שהייתה מראשי התומכים במפ"ם בתקופת הפילוג, סיפרה שהטראומה הייתה קשה מכל משום שלמעשה הקיבוץ הוקם פעמיים: פעם אחת אחרי ההרס של מלחמת העצמאות, ופעם שנייה לאחר הפילוג: 'הפילוג היה האקט הקשה ביותר שעברנו כאן, קשה יותר מתלאות מלחמת השחרור וסבל מלחמת ההתשה'.⁸⁷

ב-1982, כשיצא לאקרנים הסרט 'נועה בת 17' שעסק בפילוג בקבה"מ, באו יוצריו להקרנה מיוחדת לחברי שני הקיבוצים באשדות יעקב איחוד. קדמו לה חששות של מארגני הערב, שלא רצו 'לזרות שוב מלח על הפצעים', אך בכל זאת באו לאירוע כמעט 200 איש. החברים הוותיקים מצאו את עצמם מגינים על ההחלטה להיפרד ומנסים להצדיקה ממרחק הזמן בפני הדור הצעיר, וטענו כי הפרידה הייתה בלתי נמנעת.⁸⁸

בקיץ 1989 פורסמה במוסף קיבוץ של דבר כתבה על אשדות יעקב, בכותרת 'למה אשדות איחוד עשיר ואשדות מאוחד לא?'⁸⁹ צוין בה כי שני הקיבוצים לא הצליחו להתאושש מהפילוג, אך האיחוד היה במצב כלכלי טוב יותר, מה שגרם לחברי המאוחד להרגיש שהוא מתנשא עליהם. בכתבה סופר כי הגדר המפרידה בין המשקים נעלמה והגבול היטשטש, וכי יש אדישות מסוימת של החברים ביחס לעבר. נראה כי מה שמפריע לתוכניות האיחוד בין שני המשקים הם בעיקר ההבדלים הכלכליים שביניהם, והעובדה שחברי המאוחד נזקקים לעזרת האיחוד בהעסקת חברים.

עזריאל זאבי, ממייסדי הקיבוץ, חשב שהכתבה המפורסמת בהארץ, שהוציאה את 'הכביסה המלוכלכת' החוצה, הייתה נקודת שבר שממנה לא הצליחה החברה בקיבוץ לחזור. הוא ציין כי במשך השנים נחלשו הרוגז והשנאה ההדדיים, וכי במפגשים הדדיים שנוצרו ניכר שבקרב הדור הצעיר בשני הקיבוצים הכעס לא מורגש. לפיוס תרמו בעיקר איחוד פלגי מפא"י והקמת מפלגת העבודה בשנות השישים, הקמת בית ספר יסודי משותף לשני הקיבוצים, והעובדה שבניהם לומדים במשותף גם בבית ספר התיכון בבית ירח.

84 א' סודמי, 'הכוח והעקשנות לבנות הכל מחדש', דבר, 31.10.1975.

85 שם.

86 שם.

87 שם.

88 'נועה בת 17 משלימה בין הניצים', מעריב, 15.8.1982.

89 א' ערמוני, 'למה אשדות איחוד עשיר ואשדות מאוחד לא?', קיבוץ, 12.7.1989.

במרוצת השנים נראה לי הפירוד והפילוג כחסר כל יסוד, טעם והגיון. הפילוג נראה כשקיעת מאורות. רוח פזיזה שתקפה את חברי הקבוצה להרוס משק גדול, משגשג ומבוסס [...] לא השקפות פוליטיות ולא תפיסות חברתיות מיוחדות הפרידו בינינו אלא מנטליות שונה של החברים פילגה חברים, אשר למרות זאת חיו ועמלו יחד שנים רבות. כשנדרמה היה 'למסורים הקיצוניים' שהפתרון המוצע יפגע בארגון ובמסגרת הקיבוצית כפי שהקיצוניים הבינוה, החל הויכוח, המשבר והפירוד. נוצרה מסגרת סמויה ובלתי גלויה. וכשנוצרה מסגרת צריכים היו למלא אותה תוכן, תוכן זר שלא היה לו שחר ואחיזה לפני כן. תוכן זה הודגש והובלט ושימש סיבה טובה ותירוץ לפילוג.⁹⁰

באותה שנה אמרה חברת האיחוד אהובה לוריא: 'אני חושבת שהרבה מהם אחר כך הצטערו על זה. אני מתארת לי מפני שהיו שם אנשים טובים והם היו חברים שלנו'.⁹¹

ניסיון של שני הקיבוצים לשתף פעולה, לראשונה מזה שנים, בהקרנה משותפת של סרטים באשדות יעקב מאוחד, נכשל. באיחוד התלוננו כי המושבים באולם של המאוחד לא נוחים והמזיג בו לא פועל. במאוחד, לעומת זאת, טענו כי בניגוד למוסכם לא הצליחו חברי האיחוד למצוא חבר שיקרין את הסרטים יחד עם חבר המאוחד.⁹²

עמוס לוריא הוא דור שני לפילוג בקיבוץ, והיה ילד צעיר באותן שנים. לדעתו הפילוג היה תוצאה של מאבק אישי בין הקבוצה המייסדת, שמוצאה מרוסיה, לבין חברים ממוצא פולני, מאבק שנצבע בצבעים אידיאולוגיים. הוא ביקר את הדרך שבה אמו זוכרת את התקופה: 'התמימות של אמי ציירה את הפירוד בצבעי טובים ורעים [...] בעיני אמי, באורח פלא כל הרעים התכנסו במאוחד. אני משוכנע שהטוב והרשע היו נחלת כולם, ובעיקר התמימות והאייוולת שבעצם הפילוג'.⁹³ נזקי הפילוג לא פסחו גם על משפחתו: שני אחיו הבוגרים עברו לאשדות יעקב מאוחד, 'כביכול על פי השקפתם, אך לדעת אמי – בהשפעת מוריהם'. ההסבר שלו עצמו למעבר היה שבקיבוץ החדש, שהוקם על ידי המאוחד, ניתן לצעירים מקום מרכזי והם יכלו 'לשרג' את עצמם. כל האחים לבית לוריא עזבו בסופו של דבר את הקיבוץ, מה שמוכיח לטענתו את הסברה כי האידיאולוגיה הייתה רק תירוץ. על הפילוג לא שוחחו במפגשים המשפחתיים.⁹⁴

כיום משתפים שני הקיבוצים פעולה בשטחי התרבות וחוגגים את חגי היובל ביחד, אך לא בלי בעיות: ההבדלים העמוקים ביניהם התרחבו באופן מהותי בעשרות השנים שחלפו

90 שנים ראשונות בקיבוץ גשר ואשדות יעקב: חוברת לזכר החבר עזריאל זאבי, אשדות יעקב איחוד 1980.

91 אהובה לוריא לעמליה דיין, 1990, ארכיון אשדות יעקב איחוד.

92 ע' רוזנסקי, 'שיתוף הפעולה בין קיבוץ אשדות יעקב ומאוחד נכשל', כל העמק והגליל, 11.2.1994.

93 ליאור, בין המור לזור, עמ' 131.

94 שם, עמ' 129-141.

מאז הפילוג, והם מטפחים עויינות ומונעים שיתופי פעולה בין הצדדים.⁹⁵ הפילוג באשרות יעקב נתפס כבר בשנים שבאו אחריו כמשגה, החלטה של רגע שהתקבלה בבהילות באקלים פוליטי קיצוני אך זמני. נטען כי החברים נסחפו אחריו אף שנעשה בחלקו 'מעל לראשם', וכי עיקר הקונפליקט היה בין הדור הצעיר שנותר בקיבוץ לבין דור המייסדים, שנתפס כאחראי לפילוג וכמי שנהג בחוסר אחריות ונכנע ל'שגעון' של התקופה.

בית הערבה: מחיקה של פילוג

קיבוץ בית הערבה שבצפון ים המלח התקיים במשך תשע שנים, עד שפונה בהוראת הצבא במלחמת העצמאות, במאי 1948. בזיכרון ההיסטורי של הקבה"מ הוא נחשב לקיבוץ הראשון של התנועה שהתפלג על רקע פוליטי, ולמבשרם של הפילוגים הגדולים שבאו אחריו.⁹⁶ חברי בית הערבה, שעברו לקיבוצים כברי וגשר הזיו, פיתחו אחרי הפילוג זיכרון היסטורי מיוחד של ההתיישבות במקום, שהתמקד בפינוי היישוב במלחמת העצמאות. במסגרת הזיכרון הזה, הפילוג שבא מיד לאחר מכן הוצנע. בזכות ייחודו של המקום והעובדה שתושביו לא היו קבוצה מגובשת, הצליחו החברים 'סוכני הזיכרון' לדחוק את הפילוג לשולי הסיפור שלו. 'בית הערבה' הפך למושג בעיני חברי הקיבוץ המפונים, סמל של סטטוס וגאווה.

החברים שעברו לכברי ולגשר הזיו טיפחו בנאמנות כל השנים זיכרון מושלם ואידיאלי של הקיבוץ באמצעות ספרות הזיכרונות וטקסים שנתיים.⁹⁷ תשע שנות קיומו של הקיבוץ נחרטו בזיכרון הקולקטיבי של חבריו ומייסדיו כגן עדן עלי אדמות, שפינויו והריסתו במהלך מלחמת העצמאות והישארותו מחוץ לגבולות מדינת ישראל, תרמו להפיכתו למיתוס בלתי מעורער. הזיכרונות והאידיאליזציה של המקום לא נפגמו גם כשהמהלכים שהתרחשו לאחר נטישת המקום היו פחות אידיאליים וסתרו את המיתוס: העובדה שחבריו החליטו שלא להמשיך לחיות ביחד אחרי הנטישה, אלא להקים שני קיבוצים נפרדים וסמוכים אחד לשני בגליל המערבי.

בית הערבה הוקם על ידי ה'חוגיסטים', חברי תנועת הנוער 'המחנות העולים' מחיפה, ב-1939. בשנה שלאחר מכן נוספו אליהם קבוצות של עולים מגרמניה. במהלך השנים הצטרפו ועזבו את הקיבוץ חברות נוער ועולים ממקומות רבים, אך בשל התנאים הקשים במקום נשאר מספר התושבים בו פחות או יותר קבוע. עד לפינוי חיו בו כ-130 נפשות.

95 'משוב לחג השמונים', עלון אשדות יעקב איחוד, 27.5.2005.
 96 אסף, הסכסוך הפוליטי, עמ' 332; יעל גבירץ, 'חרדת נטישה', ידיעות אחרונות, 7.1.1994 (להלן: גבירץ, חרדת נטישה).

97 ראו למשל: ישראל אבן נור, בית מול הר נבו: מסיפורי בית הערבה, תל אביב 1985 (להלן: אבן נור, בית מול הר נבו); צביקה דרור, שותפות במעשה הבריאה, תל אביב 1995 (להלן: דרור, שותפות במעשה הבריאה); דוד קורן, בסימן קריעה: ימיה האחרונים של בית הערבה, תש"ח, תל אביב 1982 (להלן: קורן, בסימן קריעה); הנ"ל, מול הים הכבד: חברת האשלג וה'הגנה', תל אביב 1991 (להלן: קורן, מול הים הכבד); נתנאל כהן, בית הערבה, ימים אחרונים: יומן אישי 1948, כברי 1979 (להלן: כהן, בית הערבה, ימים אחרונים).

מפעל האשלג שקם בדרום ים המלח משך אליו את הקבה"מ, שראה בו הזדמנות להתיישבות יהודית ושלח לשם עובדים מגויסים מקיבוציו. העובדים הללו התחלפו מדי כמה שנים, כשהסדר של הפלוגה היה שחבריה יעברו שלושה שבועות רצוף ואחריהם ייצאו לשבוע חופש בצפון.⁹⁸ בשנים 1939-1940 עבדו במפעל בסדום 147 חברי קיבוצים,⁹⁹ ומספר דומה של חברים עבדו שם גם בשנות מלחמת העולם השנייה.¹⁰⁰ אנשי 'הפלוגה המגויסת' לא ראו את עצמם כפועלים רגילים, אלא כחברי תנועה חלוצית הממלאים משימה התיישבותית.¹⁰¹ הקבה"מ צירף לגרעין המייסד חבורת עולים מגרמניה שהוכשרה בבית השיטה. קבוצה זו עלתה לארץ לא מכבר, וחבריה עוד לא דיברו עברית שוטפת. רק חלק מהם נענה לבקשת הקבה"מ והגיע לבית הערבה בחורף 1939-1940. אליהם הצטרפו בני נוער עולים, גם הם מגרמניה, שהוכשרו באשדות יעקב וגם הם שוכנעו על ידי שליחי הקבה"מ להצטרף לבית הערבה. ההבדלים המנטליים בין שתי הקבוצות – ה'חוגיסטים' הפראיים' ילידי הארץ והעולים מגרמניה – תוארו במכתב שכתבה באפריל 1940 רבקה, שהשתייכה להכשרת אשדות יעקב שהגיעה לבית הערבה. על חיי החברה והתרבות במקום היא כתבה: 'אין מה להגיד. לא קיים פה דבר כזה', ועל ההבדלים בין חברי הקבוצות השונות: 'יש פה טיפוסים שונים. יש כאלה שמתנגדים לגידול מהיר של החברה ויש כאלה שחושבים שזה צריך להיות כך [...] יש הבדלים בין כל קבוצה וקבוצה [...] לפסח כולם חושבים לבוא הנה. זה טוב וגם חשוב מאוד בשבילנו. כי אין אנו מכירים את החברים והם אינם מכירים אותנו'.¹⁰² שושנה, גם היא מהכשרת אשדות יעקב, סיפרה על שנים ראשונות קשות מאוד שעברו על חברי בית הערבה, עד כדי עזיבה המונית: 'זכורתי שתגובתי הראשונה הייתה – רצון לברוח מכאן, מהר ככל האפשר [...] כמה סבלנו בתחילה מבחינה חברותית למשל מאחר שטרם הסכנו לנוער מא"י ופה נקלענו דוקא לבין נוער א"י מובהק כמו החוגיסטים'.¹⁰³

חניכי המחנות העולים, ה'ארצישראלים', היו חבורה סגורה שחשה נעלה על הקבוצות שהצטרפו למשק ופיתחה יחס חשדני כלפי העולים שהוכשרו באשדות יעקב. האחרונים חשו ביחס זה והתמרמרו עליו:¹⁰⁴ 'בשנים הראשונות היו ענייני הקבוצה נחתכים ונקבעים לפי הא"י [הארצישראלים] ואילו אותנו, שהיינו קצת יותר צעירים מהם, ראו בבחינת ילדים [...] מי שעבר את כור המצרף של השנים הראשונות הקשות ונשאר במקום, דבק בו לאהבה',¹⁰⁵ סיפרה שושנה.

98 ציון כהן, לטהרן ובחזרה, תל אביב 1995 (להלן: כהן, לטהרן ובחזרה), עמ' 45.

99 צור, הקיבוץ המאוחד בישובה של הארץ, ב, עמ' 50-51.

100 שם, עמ' 200.

101 שמעון קושניר, אדם בערבה: פרקי עלילה מחייו של יהודה אלמוג, תל אביב 1973, עמ' 109.

102 חוה, 2.4.1940, ארכיון יד טבנקין (להלן: א"ט), 2-28/3/2.

103 שושנה, 8.2.1953, שם, 15-148/5/4.

104 אסף, הסכסוך הפוליטי, עמ' 329.

105 שושנה, 8.2.1953, א"ט, 15-148/5/4.

לקראת הכרזת המדינה התבצרו חברי הקיבוץ והכינו את עצמם למלחמה על הבית מול הירדנים, אך באפריל 1948 התקבלה בבית הערבה הוראה מהקבה"מ לפנות ממנו את הילדים. הפקודה עוררה בקיבוץ סערה, ובאספה בעניין, שנמשכה לפי העדויות שני לילות,¹⁰⁶ הצביעו החברים נגד הוראת הקבה"מ.¹⁰⁷ רק אחרי נפילת גוש עציון, ב-13 במאי 1948, הם החליטו לפנות את ילדיהם, שפוננו לקיבוץ שפיים. מאוחר יותר, כשהחמיר המצב הביטחוני, החליטו במטה ההגנה לנטוש לחלוטין את הקיבוץ ולהשאיר בו 'אדמה חרוכה'.¹⁰⁸ ב-20 במאי פונו חברי בית הערבה ואנשי הפלמ"ח ששהו בו לבסיס ההגנה בסדום.¹⁰⁹ ואולם – לאחר שניתן להם שטח חלופי להתיישבות ולהקמה מחדש של הקיבוץ בגליל המערבי, הודיעו לפתע חלק מהחברים שהם אינם עולים להתיישבות המשותפת אלא מקימים התיישבות חדשה, קיבוץ גשר הזיו, גם הוא בגליל המערבי. בכך הם פילגו למעשה את הקיבוץ.

הפינוי ב-20 במאי 1948 נתפס כטרגדיה שיכולה הייתה להימנע, ולטרגדיה זו היו אחראים: חברי בית הערבה העמידו לעצמם סטנדרטים גבוהים של משימתיות, וגם ציפו לכך מגורמים אחרים – המוסדות העליונים, האזרחים והצבאים.¹¹⁰ כשזה לא קרה הם התאכזבו. דוד קורן, שנמנה עם הקבוצה המייסדת של בית הערבה, פתח את ספר זיכרונותיו בקביעה: 'זהו סיפור של עקירה. לא נטישה מרצון ואף לא תבוסה בקרב. עקירה על פי צו מגבוה'.¹¹¹ הסיפור של בית הערבה הסתיים ביום שבו התפנו חברי הקיבוץ, וה-20 במאי הפך ליום זיכרון קולקטיבי בשני הקיבוצים, כברי וגשר הזיו, שצוין מדי שנה. גם ההחלטה ללכת בנפרד להתיישבות חדשה נומקה בטראומה של פינוי הקיבוץ.¹¹² למעשה, חברי בית הערבה נלחמים מאז בזיכרון הנטישה. במקום שבו מחפש הקורא בזיכרונות מעט מידע על 'התפנית החדה' בעלילת בית הערבה, כלומר על ההחלטה של חברי מפא"י להתיישב בכברי, בנפרד מחברייהם שעלו לגשר הזיו, מקדישים הכותבים רק משפטים ספורים.

אסף טען כי קורן, שהיה ממתנגדי סיעה ב' ומקורב לברל כצנלסון, היה מנהיג האופוזיציה בבית הערבה ואליו חברה הקבוצה שבאה מאשדות יעקב. המתיחות החלה כבר אחרי הפילוג בתנועת המחנות העולים ב-1945,¹¹³ אבל היא לא בוטאה עד למלחמת העצמאות.¹¹⁴ ב-1944

106 מרבקה בר יהודה לחביבה ויחיאל שמי בניו יורק, 7.4.1949, שם, 2-28/3/2.

107 קורן, *בסימן קריעה*, עמ' 94-113.

108 כהן, *לטהרן ובחזרה*, עמ' 101.

109 הדרי, *הפילוג בקבה"מ*, עמ' 337-338.

110 נורית כהן לוינובסקי, *פליטים יהודים במלחמת העצמאות*, תל אביב 2014, עמ' 78.

111 קורן, *בסימן קריעה*, עמ' 9.

112 דרור, *שותפות במעשה הבריאה*, עמ' 188.

113 תנועת המחנות העולים הוקמה ב-1926 על ידי מיזוגן של שתי קבוצות: צופי ירושלים ו'החוגים' מתל אביב. מטרתה העיקרית הייתה להעביר נוער לומד לעבודת כפיים ולתרום להרחבת ההתיישבות במסגרת הקיבוץ המאוחד. התנועה פולגה ביוני 1945 על רקע אותו ויכוח אידיאולוגי ופוליטי ממושך בין הנהגת מפא"י להנהגת הקבה"מ. אבי אהרונסון, *תנועה מחפשת דרך: תנועת הנוער המחנות העולים, 1926-1948*, ירושלים 2016, עמ' 77-139; ניר, *רק שביל*, עמ' 330.

114 אסף, *הסכסוך הפוליטי*, עמ' 329.

כתב קורן¹¹⁵ על הבעיות החברתיות במשק, וציין שהרקע להן פוליטי וכי הן מעכירות את האווירה.¹¹⁶ הוא השתמש במוטיב המלח, שליווה את בית הערבה כגורם שסיכן את החיים במקום עד שהחברים השיגו עליו שליטה וניצלוהו לצרכיהם, וכתב שהוא מקווה שגם בבעיות החברתיות – 'הגורמים הממאירים' המסכנים את הקבוצה, יצליחו החברים לשלוט. קורן סיפר על שתי זירות של הקרבות הפוליטיים – במפלגה ובכית הקיבוצי, המושפע מהזירה הראשונה. הוא כתב כי לדעתו הסוגיות הפוליטיות הן רק כיוונו לעוינות אישית, ושעם קצת סבלנות ואורך רוח יפתרו הבעיות מעצמן.¹¹⁷

במעט ההתייחסויות הנוגעות לפילוג מציינים הכותבים כי הוא נעשה ברוח טובה, וברוח זו טיפחו חברי שני הקיבוצים את סיפור בית הערבה גם בהמשך:

אל הסדקים שניבעו החלו לחדור מחלוקת משכבר, שלבשו בסופו של דבר צורת מחלוקת על קו פוליטי. אלה, והם הרוב, מתייצבים עם מפלגת 'אחדות העבודה-פועלי ציון', ואלה עם אנשי מפא"י בקיבוץ המאוחד. הקיבוץ נתפלג. כאשר עמדו להתחלק במעט רכושם [...] ידעו שבכל זאת יותר אצלם משהו שימשיכו לחלוק אותו עד אחרית חייהם – הזיכרון המלהיב שעשו יחד בקבוצת החוגים בבית הערבה.¹¹⁸

למזכירות הקבה"מ דווח ביוני 1948 כי חברי בית הערבה שפוננו לסדום מנסים להכריע בין האפשרויות העומדות בפניהם, ובינתיים החליטו להישאר שם עד שיתבהר המצב. ביולי דווח למזכירות כי אנשי בית הערבה חשים שחברתם נהרסת, וחבר מזכירות העיד גם הוא שהם נמצאים במשבר קשה.¹¹⁹ האם הריבים נסוכו על סוגיות פוליטיות, חברתיות או אישיות? קשה לדעת. הם החלו ככל הנראה כבר עם עזיבת האמהות והילדים את בית הערבה, שיחד עם המעבר לסדום היו מהלכים מכריעים בעבור החברים. התקופה שבה הם בילו בנפרד, מכורח הנסיבות, חשפה את שורשי הקונפליקט החברתי בקבוצה והחריפה אותו עוד יותר.¹²⁰ חלק מהם חשו שהמצב רגיש עוד לפני הפינוי, כמו למשל בשאלת הישארותן של האמהות בקיבוץ: 'באותה אסיפה התברר לי לפתע שדנים לא על פרט זה או אחר. שדנים על הכל. ושהכל זה הוא הישארות כולם בכל תנאי במקום או? – או התפרקות'.¹²¹

כאמור, לחברי בית הערבה הוצעו הצעות אחדות להתיישבות חלופית. באספותיהם הם שוחחו על המשך דרכה של הקבוצה או 'הגוף', כפי שכינו אותה, אך ברקע התנהלו ביניהם

115 מדור קורן לאייזיק, 4.3.1944, מכון לבון, IV-312-24.

116 שם.

117 שם.

118 דרור, שותפות במעשה הבריאה, עמ' 188-189.

119 קורן, בסימן קריעה, עמ' 111.

120 הדרי, הפילוג בקבה"מ, עמ' 337-338.

121 מרבקה בר יהודה לחביבה ויחיאאל שמי בניו יורק, 7.4.1949, אי"ט, 28/3-2.

שיחות פרטיות על היפרדות. כלפי חוץ המשיכו החברים להשתתף בדיונים על מיקום הנקודה החדשה, כשחוסר היכולת להחליט על העתיד היה סימפטום של המצב חברתי.¹²² אחרי שהחברים הסכימו להתיישב בנקודה החדשה בכברי,¹²³ הודיעה קבוצה של 42 מהם למזכירות הקבה"מ כי החליטו שלא להצטרף לעולים לשטח החדש. ב-8 בינואר 1949 הקריא חבר הקבוצה הזו, עלי נבו, בפני אספת החברים בסדרום את הודעת המתפלגים. חברים הביעו אכזבה וכאב מכך שמספר מצומצם מחבריהם, ודווקא מהפעילים ביותר בקבוצה, שפעלו להוצאתה מסדרום ולהעברתה להתיישבות חדשה, קידמו בה בעת בחשאי את ביצוע הפילוג. הדוברים תיארו אמנם חיכוכים בתוך הקבוצה לאורך השנים, שהחמירו בחודשי המלחמה, אך חלקם ציינו כי הם התרחשו בין מספר קטן של חברים שלא הסתדרו ביניהם מסיבות שונות, וכי אין הצדקה להתפלג בגללם. שלמה מלר, למשל, אמר: 'הקבוצה על רקע חברתי אינה יכולה להתפלג [...] העניין הזה אינו דורש פילוג [...] פילוג יכול להיות על רקע אידיאלי ולא על רקע חברתי'.¹²⁴

בינואר 1949 דנה מזכירות הקבה"מ בהודעת המתפלגים יחד עם נציגי בית הערכה. בישיבה הודה נבו שלאורך כל שנות קיומו היו בבית הערכה שתי קבוצות חברתיות שונות, וכי המצב החריף אחרי הפילוג במחנות העולים. הישיבה בסדרום ושאלת פינוי הילדים חשפו שוב את המתחים בין הקבוצות, כשבית הערכה נותר מאחוריהן והעתיד עומד בפניהן. משם החברים כבר לא יכלו ולא רצו לחזור. הנימוקים להיפרדות לא שכנעו את חברי המזכירות, ולדברי חברת המזכירות חומה חיות 'עצם הדעות השונות על סיבות הפילוג מפריך ועושה למפוקפק את כל העניין'. חברי בית הערכה דיברו על אידיאליים ודרכי הגשמה שהפרידו בין הקבוצות, אך המזכירות סברה שהנימוקים של שני הצדדים אינם סותרים זה את זה,¹²⁵ וסירבה להכיר בפילוג.

החברים שהתפלגו מכברי והתיישבו בגשר הזיו באו אל מזכירות הקבה"מ כדי להזמינה לחגיגות העלייה על הקרקע ובכך לקבל את הכרתה ביישוב החדש שהקימו. הם הצהירו במפורש שברצונם להמשיך ולהשתייך לקבה"מ. חברי המזכירות נעלבו מההזמנה: 'אין מזכירות הקיבוץ איזו לשכת מודיעין שהיא, שבאים להודיע לה על איחודים וצירופים שונים [...] יחס זה פוגע ומעליב',¹²⁶ אמר חבר המזכירות משה מז'יבובסקי. ההתנגדות לצירוף הקיבוץ החדש לקבה"מ נומקה בהתנגדות לגרעין האמריקאי שהצטרף אליו, ושאינו מזהה עם התנועה. המזכירות החליטה להוציא את חברי גשר הזיו מהקבה"מ.

122 אספת חברים כללית, 2.12.1948, ארכיון כברי.

123 'מן הנעשה בקיבוץ', צרור מכתבים, 28.3.1949.

124 דברי חברים באספה, סדרום, 8.1.1949, ארכיון כברי.

125 מזכירות הקבה"מ, 9.1.1949, 'לפרשת ההתיישבות של חברי קיבוץ בית הערכה', צרור מכתבים, יג, תש"ט.

126 דברי משה מז'יבובסקי במזכירות הקיבוץ המאוחד, 16.1.1949, שם, עמ' 239.

ציון כהן, חבר בית הערבה,¹²⁷ תמצת את מה שהתרחש אחר כך: 'החברים שיושבים היום בגשר הזיו ידעו בסתר לבם שהם לא ימשיכו בדרכם עם שאר חברי בית הערבה. חיפשנו אפשרויות התיישבות עם גופים אחרים'.¹²⁸ בפני חברי בית הערבה עמדו הצעות אחדות להתיישבות חלופית, ונראה היה שמוסדות המדינה החדשה הולכים לקראתם. המרכז החקלאי ובראשו אברהם הרצפלד קיים עם חברי הקיבוץ כמה מפגשים, שבהם הוצעו להם נקודות התיישבות אפשריות. במהלך הישיבה בסדום התקיימה סדרת אספות חברים בניסיון להחליט היכן יקום הקיבוץ החדש, ובין היתר הוצעו דיר אל עמר שליד אבו גוש, בן שמן, וכברי שבגליל המערבי.¹²⁹ על הקמת גשר הזיו סיפר כהן אחר כך: 'רצינו שהישוב שלנו יהיה יותר יפה ויותר טוב מכברי. רצינו להוכיח שאנחנו יכולים להקים יישוב פורח'.¹³⁰ מעט השנים שהחברים חיו בצפון ים המלח, והעובדה שרבים הגיעו ליישוב ועזבו אותו ללא הרף, הפכה את הפילוג ללא דרמטי או אלים. ייתכן אפילו שהמילה 'פילוג' גדולה מעט לתיאור מהלך הדברים במשק. חברי בית הערבה לא הסתדרו ביניהם מראשית הקמת המקום: חברים חזקים הסתכסכו עם אחרים, והגלות בסדום הייתה רק העילה לפירוק. נכון שהרקע המפלגתי של כל חבר השפיע בסופו של דבר על הקשרים החברתיים שלו במקום ועל ההחלטה ללכת לקיבוץ זה או אחר, אבל בית הערבה פשוט לא 'התחבר' ולא יצר 'יחד' קיבוצי. אף גורם מבחוץ לא היה מעורב בעניין, לא בקיבוץ המאוחד ולא במפא"י, והיכולת הארגונית של החברים המתפלגים, שרובם היו פעילים בתנועה ובהסתדרות, אפשרה את הליכתם הנפרדת.

דוד, אחד מראשוני המתיישבים בכברי, כתב לחבריו בסדום:

איש אינו מחפש ולא מנסה לראות את הגורם לפילוג הזה כי יודעים שהבעיה היא חברתית גרידא ולא התחילה רק אתמול [...] יש האומר שפעם היו צריכים לעשות את הניתוח הזה וטוב שהוא נעשה להבראת הגוף. דעתי כאן היא אחרת: לא תמיד מוכרחים לנתח – יש ופצעים מתרפאים גם מהטבע וגם מטיפול רציני ואיש לא ישכנע אותי שהפילוג היה מוכרח לבוא.¹³¹

בראיון לידיעות אחרונות הסביר חבר לשעבר כי 'זה היה המשך לוויכוחים ישנים. העובדה שלא היה לנו רכוש משותף הפכה את אקט הפילוג לקל יותר. בסך הכל, החיתוך היה די נקי ולא חצה משפחות. מכיוון שהיינו הרוב, חשבנו על עצמנו כעל ממשיכי בית הערבה ועל

127 כהן היה פעמיים שליח 'המוסד לעלייה' בטהרן. אחרי המלחמה היה חבר גשר הזיו ושימש כמנהל המפעל האזורי.

128 כהן, לטהרן ובחזרה, עמ' 106.

129 אביטל גינת, 'דור הפלגה': הפילוג בקיבוץ המאוחד בין זיכרון שסוע, עבודת גמר לתואר שני, אוניברסיטת תל אביב 2013, עמ' 94.

130 שם, עמ' 106-107.

131 מרוד פ' לחברים בסדום, 26.1.1949, ארכיון כברי.

אנשי גשר הזיו כעל גוף שנמש אוננו.¹³² זיאמה רפפורט סיפר כי היחסים המתוחים בין חברי כברי לחברים בגשר הזיו נמשכו עוד כמה שנים.¹³³ בשני הקיבוצים התאבלו בשנים הראשונות על אובדן החיים שיצרו בערבה, ועל הפרידה מהחברים.¹³⁴

בית הערבה נחשב כאמור לקיבוץ הראשון שבו החלה שרשרת הפילוגים בקבה"מ. כבר בחודש שבו עלו שני הקיבוצים על הקרקע הוזהר דבר כי התקדים של הפילוג בו עלול לקרות שוב בעתיד: 'זהו פרי החטא הקדמון של פילוג בתנועת הפועלים ובתנועה הקיבוצית, ללא כל שורש ויסוד, מעולם לא הצליח איש להוכיח את הכרח הפילוג הזה [...] פרשת בית הערבה – אזהרה גדולה היא לנו'.¹³⁵

לאחר פינוי בית הערבה החלו שני הקיבוצים להנציח את זכרו וניסו להתמודד עם נטישתו. כתבות שסיקרו את ההתיישבות המחודשת במקום לא פסחו על הנוסטלגיה, וסיפורו של בית הערבה היה למקור הלגיטימציה, הבסיס והסמל להתיישבות שם. כותרותיהן של כתבות אלה היו 'בית הערבה בלי נוסטלגיה', 'בחזרה לבית הערבה' ו'מיתוס הר נבו'.¹³⁶ פרשיית הפילוג נותרה לרוב מחוץ להק, או שהוזכרה בשניים-שלושה משפטים. כחלק מהמאבק בין שתי המפלגות, היה לקבה"מ נוח להשאיר בזיכרון את מקרה בית הערבה כפילוג הפוליטי הראשון: ישראל גלר כתב בזיכרונו כי 'הפילוג בין חברי בית הערבה היה על בסיס מפלגתי מובהק',¹³⁷ המשך ישיר לניסיונותיה של מפא"י לצבור כוח ולפלג את הקיבוצים. ברוך כנרי מציין גם הוא שמי שביקשו להיפרד היו נאמני מפא"י.¹³⁸ גם יוסי אסף אומר כי הסיבות לפילוג היו פוליטיות, אך מציין כי למרות זאת 'בוויכוח על פינוי הילדים נחזו החברים בעמדתם שלא בהתאמה מלאה לחלוקת הפלגים המפלגתיים במקום'.¹³⁹

בית הערבה הפך למושג בעיני חבריו המפונים, סמל של סטטוס וגאווה. החברים טיפחו כל השנים בנאמנות זיכרון מושלם ואידיאלי שלו, באמצעות ספרי זיכרונות וטקסים שנתיים.¹⁴⁰ תשע שנות קיומו נחרטו בזיכרון הקולקטיבי שלהם כגן עדן עלי אדמות, ופינוי, הריסתו במלחמת העצמאות והישארותו מחוץ לגבולות ישראל תרמו להפיכתו למיתוס בלתי מעורער. הזיכרונות והאידיאליזציה של המקום לא נפגמו למרות שהמהלכים שהתרחשו אחרי נטישתו היו פחות אידיאליים וסותרו את המיתוס. חברי בית הערבה 'החליפו' את זיכרון

132 גבירץ, חדרת נטישה.

133 'זיאמה רפפורט מספר', ללא תאריך, ארכיון כברי.

134 'זיכרונות חנה קורן', ארכיון כברי.

135 א.מ.ק., 'אות אזהרה', דבר, 31.1.1949.

136 יעל אדמוני, 'בית הערבה בלי נוסטלגיה', דבר, 28.8.1986; אהוד דור, 'בחזרה לבית הערבה', הדרך הירוק, 12.8.1986; עליזה חטואל, 'מיתוס הר נבו', על המשמר: חותם, 20.5.1994.

137 גלר, נתיבי בתנועה, עמ' 86.

138 כנרי, טבנקין בא"י, עמ' 602.

139 אסף, הסכסוך הפוליטי, עמ' 330.

140 אבן נור, בית מול הר נבו; דרור, שותפות במעשה הבריאה; קורן, בסימן קריעה; דוד קורן וגרשון ריבלין, מול הים הכבד: חברת האשלג וה'הגנה', תל אביב 1991; כהן, בית הערבה; גבירץ, ילד לא רצוי.

הפילוג בקבוצתם בזיכרון ההווי המקומי ואחר כך גם בזיכרון הנטישה הטרגית. בצורה זו הם הצליחו לשלוט במה שהנחילו אחריהם: במקום לעסוק באשמה הפנימית וכישרון של חלוקת הקבוצה, הפכה הנטישה לטרגדיה שאשמים בה גורמים מבחוץ – מוסדות המדינה, הצבא והנהגת הקב"מ. הפילוג עבר בשקט ולא היו לו הדים, ומבחינה זו היה מוצלח בעיני החברים. במקרה של בית הערבה, כיסוי האירועים הפחות נוחים, כמו הפילוג, והבלטת אירועי מלחמת העצמאות, השתמשו בזיכרון הקולקטיבי של הקיבוצים כברי וגשר הזיו.

הראייה הרטרואקטיבית של הפילוג

שני הקיבוצים שנדרונו כאן שונים במהותם: האחד היה גדול, ותיק ומשגשג, והשני צעיר ועם מגוון אנושי מורכב יותר. אך בשני המקרים היו הסיבות לפילוג נסיבתיות, והן כוסו במעטה פוליטי על ידי 'בחישה' של הפעילים הפוליטיים בכלל קיבוץ. בשני המקרים – הפוליטיקה הארצית היוותה רק תירוץ למאבק כוחות חברתיים פנימיים.

המניעים לפילוג, ותוצאותיו, השתנו בהתאם למאפייני הקיבוץ המתפלג, חשיבותו לשתי המפלגות, גודלו והוותק שלו. בחלק מהמקרים היה הפילוג רק תירוץ לרצונה של קבוצת חברים לעזוב את שותפיה הוותיקים ולהקים בית חדש עם חברים הקרובים להם יותר. התהליך נמשך זמן רב יותר וכאב יותר בקיבוצים המבוססים, בעוד שבקיבוצים אחרים, שבהם המאבק היה חברתי-פנימי, הסכסוך המפלגתי 'הודבק' רק מאוחר יותר על ידי גורמים אחרים בעלי אינטרס.

כבית הערבה, בניגוד לאשדות יעקב, לא היו התבטאויות אידיאולוגיות חריפות או חילופי האשמות. הסכסוך תסס מתחת לפני השטח. כמעט שלא נשמעו שם ביטויים של צדקת הדרך האידיאולוגית או האשמות אידיאולוגיות, ואם היו כאלה – צוין שהם עולים רק בהקשר של סכסוכים חברתיים. את זיכרונות היישוב ניהלו מנהיגי שני הקיבוצים החדשים שקמו במקומו, אלה שהיו פעילים גם בפילוג הקיבוץ, והם מיקדו אותו בפינוי בזמן המלחמה. את סיפור חלוקת הקיבוץ הם השאירו בצל, כשהסבר שניתן לכך הוא חוסר הרצון להיזכר באירוע טראומטי. החברים בחרו בטרומה אחת על פני השנייה, שלקחה ומשמעותה התאימו להם פחות.

מנהיגי הקב"מ, רובם חברי קיבוצים שהתפלגו, ושהם עצמם לקחו חלק פעיל בפילוג התנועה, לא התייחסו אליו לרוב בזיכרונותיהם.¹⁴¹ בין אלה שכן עשו זאת – הרוב המוחלט המעיט מתפקידו בפועל, או שתיאר את עצמו כלשון המאזניים בסכסוך ואת ניסיונותיו להרגיע את האווירה ולפשר בין הצדדים.¹⁴² איש מהם לא רצה להיזכר כאחראי לפילוג או כגורם אקטיבי בו, וכולם הפנו את האשמה לחברים בצדה השני של המפה הפוליטית. למרות שעברו עשרות שנים מאז, קשה למצוא בדבריהם ראייה עצמית מפוכחת. הם סברו

141 כהן, התלם היה ארוך; תרשיש, מבט אל פרשיות מן העבר; גורן, ישראל ברי-הודה.

142 גלר, נתיבי בתנועה; גבירץ, ילד לא רצוי; גבתי, סיפור חיי; כנעני, האדמה והשמים.

שהפילוג היה בלתי נמנע, אף שקשה להבין את הרברים מפרספקטיבה רחוקה, ושהקיבוץ כולו לא בהכרח נפגע מהפילוג. חלקם אף טענו ההיפך, שהתנועה הקיבוצית התחזקה ממנו. ישראל גלר, חבר גבעת חיים ומזכיר הקבה"מ בתקופת הפילוג – התפקיד הבכיר ביותר בתנועה – הסיר מעצמו את האחריות לפילוג בטענה שההחלטה העקרונית עליו התקבלה עוד לפני כניסתו לתפקיד. מבחינתו האשמה הייתה כולה של מפא"י, שכבר הייתה אז המפלגה החזקה ביותר במדינה וביקשה לשלוט גם בקיבוצים. היא הצליחה לדעתו לתקוע טריז ביישובי הקבה"מ, באמצעות החרדה מכוונת של הרעיון שהקיבוץ המאוחד מושפע מברית המועצות. גלר לא ראה בפילוג טעות, אלא חלק בלתי נפרד מהאירועים ההיסטוריים ההכרחיים באותה התקופה. הוא היה מודע, כמוכן, לטראומה ולהרס שנגרמו, והצטער עליהם, אך בעיניו היה הפילוג רק שלב בתהליך ההתחזקות של הקבה"מ.¹⁴³

ליצחק בן-אהרן מגבעת חיים, קיבוץ נוסף שהתפלג אז – שהיה מזכיר מועצת פועלי תל אביב בתקופה שבה הוקמה סיעה ב' במפא"י ואחר כך מאדריכלי האיחוד עם השומר הצעיר – היה תפקיד מרכזי מאוד בפילוג. אך גם הוא הציג את תפקידו בו כמשני, ותיאר את עצמו כמי שנאלץ להיכנע לטבנקין:¹⁴⁴ 'עיקר האחריות לפילוג מונחת לפתחה של מפא"י, והיא זו שהניעה את המהלכים וזאת מתוך תכנון מוקדם שלה'. בתגובה להאשמות של כרמית גיא, ילידת יד חנה, שתיארה אותו בספר שכתבה כדמות המרכזית באירועים האלימים שהתרחשו במשק, הוא ענה: 'לא הייתי המוביל [...] אלא חבר מהשורה'.¹⁴⁵

חיים גבתי, ממייסדי קיבוץ גבת ואחרי הפילוג בו ממקימי קיבוץ יפעת, היה באותה תקופה מנכ"ל משרד החקלאות, ולפני כן מרכז ועדת המשק של הקבה"מ וחבר המרכז החקלאי. בספר זיכרונותיו הוא הקדיש לפילוג רק כמה שורות, וציין כי הרקע לו היה התקרבותו של הקבה"מ לקומוניזם, שהתבטאה בניסיונות לשנות את יחסי הכוחות בקיבוצים ובחינוך הילדים. לדבריו הוא עשה ככל שביכולתו למניעת הפילוג, אך ללא הצלחה.¹⁴⁶

אברהם כנעני, חברו לקיבוץ של גבתי, היה חבר בוועדה שמינה המרכז החקלאי לפתור את הסכסוכים בקיבוצים המתפלגים. הוא תיאר את גבת כקיבוץ חזק ומגובש חברתית. 'נראה היה', סיפר, 'שהפילוג נכפה על פעילים חברי מפא"י בגבת על ידי מרכז מפא"י, מנהיגי מפא"י הגיעו זה מכבר להחלטה לפלג את הקיבוץ, ולכן "הדביקו" את המניע הסטליניסטי להחלטה'. כנעני הציג את עמדתם של חברי הקבה"מ באירוע כפסיבית: התהליכים ההיסטוריים נגזרו מעל לראשם, וכל מה שנותר לחברים שנשארו בגבת היה להפיק את המיטב מהמצב. לא הייתה סיבה פנים-קיבוצית לפילוג, והוא פרץ בגלל תככים ותכתיבים מפלגתיים חיצוניים.¹⁴⁷

143 גלר, נתיבי בתנועה, עמ' 109-125.

144 בן-אהרן, דפים מן הלוח, עמ' 46; גבירץ, ילד לא רצוי, עמ' 154-157.

145 כרמית גיא, מסע ליד חנה, תל אביב 1992, עמ' 106-111; גבירץ, ילד לא רצוי, עמ' 156.

146 גבתי, סיפור חיי, עמ' 145-146.

147 כנעני, האדמה והשמים, עמ' 132-136.

סיכום

אין ספק בכך שהקבה"מ יצא מופסד מהפילוג: יוקרתו ומעמדו בחברה הישראלית ירדו, ובהמשך, אחרי עליית הליכוד לשלטון, נקלעו הקיבוצים למשבר כלכלי קשה. מכאן ואילך הלך הקבה"מ והתכנס בתוך עצמו פנימה, וכמעט שנמנע מהתעסקות במאבקים פוליטיים וחברתיים ארציים, פן ייכווה שוב. בתהליך שעברו שני הקיבוצים הנסקרים בלט תפקידם של החברים שהיו חלק מהנהגת התנועה ומפא"י, ושהקיבוץ שימש להם זירה פוליטית, ובשניהם בלט היעדרם של כלל החברים, שרובם נמנעו מהשתתפות באספות המכריעות בעניין.¹⁴⁸ הפילוג הותיר תנועה קיבוצית מוחלשת, ואת חבריה בטראומה שעליה לא כתבו ולא דיברו. אך מהעלונים ומהחומרים הארכיונים עולה קולם של חברים שתיארו תקופה קצרה ואינטנסיבית שסחפה אחריה משקים רבים ללא שליטתם, ושל חברה ששילמה מחיר יקר. חוסר הרצון של חברי הקיבוץ מהדור הראשון לדבר על הפילוג נובע כנראה פחות מחשש לפתוח את הפצע או 'לעורר שדים מרובצם', ויותר כמו חוסר יכולת להצדיק תהליך שהתרחש מעל לראשם, ושנראה לדורות שאחריהם כחסר היגיון.

הקשר בין החלק ההיסטורי לזיכרון הפילוג מצייר את הפרשנות ואת הקונפליקט שבין דור המייסדים, שחווה את הפילוג, לבין הדור הצעיר הרואה בו מעשה חסר היגיון, נמהר ושגוי השייך לתקופה קצרה וסוערת. על רקע הפגיעה הגדולה שלו בדימויים של הקיבוצים ובהם עצמם, מתגלים ניסיונות הנעים בין מחיקה טוטלית של המעשה לבין הצדקתו. במקרה של בית הערבה 'מחיקת' הפילוג מנעה אולי את הקונפליקט בין הדור המייסד, המפלג, לדור הצעיר והממשיך.

לחברי הקיבוצים הנאמנים, ששילמו מחיר יקר על חייהם במסגרת אידיאולוגיה נוקשה, לא-סלחנית ובלתי מתפשרת, לקח זמן רב לצאת נגד ההחלטות שקיבלו בעבורם אנשים אחרים, או לבקר אותן. להודאה בטעות כלשהי בדרכן של התנועות הקיבוציות היה מחיר אישי גבוה מדי. היו אלה דור חדש ומצב חברתי חדש שהחל בשנות השמונים, שנתנו לקיבוצניקים הזדמנות להתבטא באופן חופשי יותר, לבקר גם את המתח האידיאולוגי שבו חיו ולהבין שמנהיגיהם טעו. אך גם את הביקורת וחשבון הנפש הללו הם עשו בינם לבין עצמם, בעיתונות הפנימית, מחשש להיפגע או להיות מובנים בצורה לא-נכונה על ידי החברה הישראלית. זהו רק חלק מהדיון בחוסר המעורבות של חברי הקיבוצים בחיים הציבוריים והפוליטיים בישראל גם עתה, עשרות שנים לאחר שנכוו מהסכסוך שהוביל לפילוג.